

Анатоль МЯСНІКОЎ,
кандыдат гістарычных
наук, дацэнт

Сярод навукоўцаў апошнім часам не-не ды і пачынаюцца спрэчкі вакол імя і месца ў айчыннай гісторыі спраў і здзяйсненняў Кастуся Каліноўскага. На наш погляд, гэтыя дыскусіі надуманыя, а доказы, якія прыводзяцца апанентамі для таго, каб «развянчаць міф аб Каліноўскім», шмат у чым сфальсіфікаваныя. Вобраз слыннага сына нашай Бацькаўшчыны, які стаяў на варце яе інтарэсаў у адзін з самых складаных, лёсавызначальных і супярэчлівых перыядаў гісторыі, даўно ўжо сфарміраваны і досыць абгрунтавана выведзены ў даследаваннях вучоных самых розных часоў, накірункаў і поглядаў, у гістарычнай і мемуарнай літаратуры, нарэшце – і ў свядомасці беларускага народа. Няма сумненняў, што Каліноўскі аддаў сваё жыццё за беларускую нацыянальную справу...

ЧАС ВЫБРАЎ ЯГО

Дзеінасць Кастуся Каліноўскага азначыла сабой адзін з этапаў фарміравання ў грамадска-палітычнай свядомасці беларускага народа так званай рэвалюцыйна-дэмакратычнай накіраванасці. Вядома, што ў канцы 50-х – пачатку 60-х гадоў XIX стагоддзя на палітычнай арэне царскай Расіі дваран-рэвалюцыянераў змянялі разначынцы – прадстаўнікі самых розных слаёў расійскага насельніцтва. Сярод іх былі А. Герцэн, М. Чарнышэўскі, М. Дабралюбаў, М. Бакунін, М. Агароў... Паўсюдна пачалі ўзнікаць падпольныя арганізацыі і рухі. На тэрыторыі цяперашняй Беларусі пад уплывам рускіх рэвалюцыянераў-дэмакратаў сфарміраваліся некалькі такіх аб'яднанняў. У іх увайшла пераважна беларуская, польская і літоўская па паходжанню моладзь, апантаная ідэямі барацьбы за палітычнае і духоўнае разняволенне свайго краю. Адным з яе лідэраў і стаў Каліноўскі.

...Ён нарадзіўся 21 студзеня (2 лютага па новаму стылю) 1838 года ў маёнтку Мастаўляны Гродзенскага павета Гродзенскай губерні. Прыкладна ў 1850 годзе сям'я Каліноўскіх пераехала ў невялікі фальварак Якушоўка Ваўкавыскага павета. У 1855 годзе будучы рэвалюцыянер-дэмакрат скончыў Свіслацкае павятовае вучылішча. Ужо падчас вучобы ў вучылішчы пачалося фарміраванне асабістых поглядаў і перакананняў юнака. Тых поглядаў і

перакананняў, якія, так бы мовіць, і павядуць потым маладога чалавека па складаным, а часам – і супярэчлівым жыцці... Гэта навучальная ўстанова ў Свіслачы – па сутнасці невялікім «заштатным» гарадку – была адзінай прагрэсіўнай школай на тагачаснай Гродзеншчыне. Тут панавалі свабодалюбства і вольны абмен думкамі пра будучыню Бацькаўшчыны. Каліноўскі не толькі прагна засвойваў светлыя памкненні сяброў, але і сам актыўна ўдзельнічаў у дыскусіях і спрэчках з імі на крамольныя тэмы.

У 1855 годзе 17-гадовы юнак стаў студэнтам юрыдычнага факультэта Маскоўскага ўніверсітэта. Аднак праз паўгода быў вымушаны паехаць услед за братам у Пецябург, дзе паступіў ва ўніверсітэт на юрыдычны факультэт. У 1860 Каліноўскі паспяхова скончыў яго.

Падчас вучобы ў Пецябургу Кастусь Каліноўскі пазнаёміўся з рэвалюцыйнай публіцыстыкай часопісаў «Полярная звезда», «Колокол» і «Современник», многімі творамі В. Бялінскага, А. Герцэна, М. Дабралюбава, М. Чарнышэўскага, М. Агарова, у якіх выкрывалася царскае самаўладдзе і прыгонны лад. Ён быў членам рэвалюцыйнага гуртка на чале з Сігізмундам Серакоўскім – папличнікам і паслядоўнікам Чарнышэўскага, удзельнікам таварыства «Зямля і воля», якое дзейнічала ў 60-х гадах XIX стагоддзя.

Усё гэта канчаткова і адназначна сфарміравала погляды і перакананні маладога

Арткул Анатоля Мяснікова з'яўляецца водгукам на папярэднія публікацыі «Беларускай думкі», прысвечаныя паўстанню 1863–1864 гадоў і двум ідэалагічным антыподам айчыннай гістарыяграфіі: К. Каліноўскаму і М. Мураўёву-Віленскаму. Гаворка ідзе пра публікацыі Аляксандра Гронскага «Кастусь Калиновский: конструирование героя» (надрукаваны ў № 2 за 2008 год) і Аляксандра Бендзіна «Без ярлыков и штампов. Образ Михаила Муравьева-Вилenskого в современной белорусской историографии» (№ 6 за 2008 год).

чалавека, завяршыла выпрацоўку ўласных жыццёвых пазіцый, падыходаў, ацэнак...

17 лютага 1861 года Каліноўскі атрымаў дыплом кандыдата права, а праз два дні – 19 лютага – імператар Аляксандр II падпісаў закон аб адмене прыгоннага права. Рабаўніцкі характар рэформы выклікаў хвалю сялянскіх выступленняў па ўсёй імперыі, у тым ліку і на яе ўскраінах. Малады юрыст вяртаецца на Бацькаўшчыну, каб уключыцца ў барацьбу.

...І да сённяшняга дня існуе шмат выказванняў, думак і версій (асобныя з якіх проста сфальсіфікаваныя) адносна імя, нацыянальнай прыналежнасці і сацыяльнага паходжання К. Каліноўскага.

Адзін з найбольш дасведчаных даследчыкаў гісторыі Беларусі другой паловы XIX стагоддзя, член-карэспандэнт Акадэміі навук Беларусі, доктар філасофскіх навук, прафесар Іван Лушчыцкі адзначаў: «Вікенцій-Канстанцін Сямёнавіч Каліноўскі, вядомы ў гісторыі пад імем Кастуся Каліноўскага, нарадзіўся 21 студзеня 1838 г. у **беларускай сям'і**... (выдзелена намі. – **Аўт.**)» [1, с. 171]. Менавіта гэты філосаф і гісторык адным з першых выявіў у самых розных архівах былога Савецкага Саюза і дакументы адносна сацыяльнага паходжання рэвалюцыянера. Так, паводле І. Лушчыцкага, сям'я бацькі Каліноўскага «была зацверджана герольдыяй у дваранскім званні пастановай № 9454 ад 13 снежня 1855 года» [1, с. 176], што і дало даследчыку ўсе падставы аднесці яго да асяроддзя дробнапамеснага дваранства.

На думку даследчыка Вячаслава Шалькевіча, публіцыстыка Каліноўскага («Пісьмы з-пад шыбеніцы») і вершы («Марыска, чарнаброва галубка мая», прысвечаны яго нарачнай Марыі Ямант; «Калі за нашу праўду Бог нас стаў караці», свайго роду развітанне з беларускім народам, і іншыя) сталі этапнай з'явай у гісторыі айчыннай літаратуры. Напісаны былі гэтыя творы па-беларуску... На беларускую мову з польскай Каліноўскі пераклаў некалькі рэвалюцыйных твораў, у прыватнасці шырока вядомы верш «Яшчэ Польшча не загінула» [гл.: 2].

Шмат дакументаў аб жыццёвым шляху і рэвалюцыйнай дзейнасці Каліноўскага бачы-

лі і мы падчас работы ў 1970–1980 гады ў архівах Літвы і Ленінграда, у прыватнасці – у Цэнтральным дзяржаўным архіве (ЦДА) і бібліятэцы Акадэміі навук Літоўскай рэспублікі. Так, адносна дваранскага паходжання Каліноўскага былі знойдзены каштоўныя звесткі ў ЦДА Літвы ў так званым Мураўёўскім музеі. У паказаннях асобай следчай камісіі 30 студзеня 1864 года са слоў самога змагара запісана: «Я, Вікенцій-Канстанцін Каліноўскі, дваранін Гродзенскай губерні і павета, 26-ці гадоў, нежанацы, католік, нерухомай маёмасці не маю...» [3, арк. 20].

Перыяд вучобы Кастуся Каліноўскага ў Пецябургскім універсітэце быў часам вострага крызісу прыгоннага ладу ў Расійскай імперыі, часам узнікнення рэвалюцыйнай сітуацыі як у дзяржаве ў цэлым, так і на яе ўскраінах. У нетрах феадалізму ўзніклі і «станавіліся на ногі» новыя, буржуазныя, вытворчыя адносіны. Класавая барацьба імкліва абвастралася, а асабліва актыўна рос і павялічваўся вызваленчы рух сярод сялянства. Перадавыя людзі таго часу, да якіх без усялякага сумнення адносіўся і Кастусь Каліноўскі, выразна адчувалі і бачылі гэта, што натуральна, і імкнуліся скарыстаць у сваіх прагрэсіўных дзеяннях. «Іменна сацыяльна-гістарычныя ўмовы жыцця сфарміравалі Каліноўскага як рэвалюцыянера-дэмакрата, патрыёта свайго народа», – адзначаў прафесар І. Лушчыцкі [1, с. 180].

ЗА ЗЯМЛЮ, ЗА ВОЛЮ...

Такім чынам, на пачатку 1861 года Кастусь Каліноўскі вяртаецца на радзіму. Аб поглядах і пазіцыі маладога чалавека ўлады ведалі ўжо ўсё, і яго... не прынялі на працу не толькі ў міністэрства дзяржаўнай маёмасці і іншыя ведамствы, але і ва ўстановы меншага рангу ў Вільні і Гродна. Падрыхтаваны ў пецябургскі перыяд жыцця да самастойнай барацьбы з царызмам, Кастусь, пасяліўшыся ў бацькоў, пачаў ствараць на Гродзеншчыне падпольны рэвалюцыйны гурток. У яго склад увайшлі афіцэры В. Урублеўскі, Я. Ваньковіч, землямеры Ф. Ражанскі, М. Мілевіч, нават такі

МЯСНІКОЎ

Анатоль Фёдаравіч.

Нарадзіўся ў 1950 годзе ў Талачынскім раёне Віцебскай вобласці. Скончыў факультэт журналістыкі і завочную аспірантуру Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. У 1972–1978 гадах працаваў у рэдакцыі газеты «Чырвоная змена», з 1978 па 2007 год – у «Звяздзе». Ведае кафедрай журналістыкі Мінскага інстытута парламентарызму і прадпрымальніцтва. Аўтар 15 манаграфій і кніг публіцыстыкі, звыш 250 навуковых і гістарычна-даследчых прац, сааўтар 10 калектыўных зборнікаў. Сфера навуковых інтарэсаў: гісторыя Беларусі XIX, XX і пачатку XXI стагоддзяў, праблемы нацыянальнага адраджэння, станаўлення і развіцця беларускай журналістыкі.

Кастусь Каліноўскі

высокапастаўлены чыноўнік, як губернска сакратар Э. Заблоцкі, некалькі ксяндзоў... Напісаная самім Каліноўскім праграма дзеянняў гуртка прадугледжвала звяржэнне самадзяржаўя, знішчэнне прыгонніцтва, дасягненне нацыянальнай самастойнасці Беларусі, а ў аснову ўсёй барацьбы быў пакладзены канстытуцыйны і парламенцкі вопыт дэмакратычных краін свету. І не выпадкова: кандыдат права, выхаванец адной з лепшых на той час у Еўропе вышэйшых навучальных устаноў – Пецярбургскага універсітэта, Кастусь Каліноўскі ў пытаннях канстытуцыйнага і заканадаўчага права быў, што называецца, дока.

На працягу 1861–1862 гадоў Каліноўскі вядзе вялікую агітацыйную і прапагандысцкую работу. Ён шмат вандруе па вёсках і мястэчках Гродзеншчыны і даходлівай мовай тлумачыць сялянам і беднаце ідэі свабоды, заклікае да барацьбы з памешчыкамі і самаўладдзем. Упэўнены сам, ён імкнецца пераканаць і іншых, што паўстанне павінна быць выключна сялянскім, бо памешчыкі з сялянствам заадно не будуць ніколі!

Летам 1862 года гурток Каліноўскага ўліўся ў створаны ў Вільні Літоўска-Беларускі камітэт руху, які тады ж пачаў называцца Літоўскім правінцыяльным камітэтам і быў падпарадкаваны Цэнтральнаму нацыянальнаму камітэту (ЦНК). Яго камісарам быў прызначаны Н. Дзюлёран. У кастрычніку таго ж 1862 года Літоўскі камітэт узначаліў Каліноўскі, які быў вымушаны перайсці на нелегальнае становішча. Асноўнай задачай дзейнасці членаў камітэта – пераважна маладых людзей – стала падрыхтоўка да ўзброенага паўстання. Аднак да яе ажыццяўлення было яшчэ далёка...

Прыхільнікі ідэі ўзброенага паўстання супраць царскай улады ў Польшчы, Беларусі і Літве (так званыя «чырвоныя») паходзілі ў большасці са шляхты, але праграму расійскай арганізацыі рэвалюцыянераў-дэмакратаў «Зямля і воля», з якой яны мелі

трывалыя сувязі, падзялялі далёка не ўсе з іх. Для многіх галоўным было аднаўленне ранейшай польскай дзяржавы ў межах Рэчы Паспалітай – зключэннем у яе Літвы, Беларусі і Правабярэжнай Украіны. У рэалізацыі гэтай задумы галоўная роля адводзілася шляхце, а сялянству – роля дапаможная. «Чырвоныя» абяцалі памешчыкам захаваць іх землеўладанні і за кошт дзяржавы выкупіць зямлю, якую намячалася аддаць сялянам. Ім жа прадугледжвалася перадаць без выкупу і «часова-абавязаных адносін» тыя надзелы, якія яны атрымалі ў адпаведнасці з рэформай 19 лютага 1861 года. Прадугледжвалася таксама выраўноўванне грамадзянскіх правоў сялян і шляхты, замена так званага падушнага падатку падымным і 25-гадовай рэкруцкай службы на 3-гадовую, прычым абавязкова ў сваім краі, аднаўленне дзейнасці уніяцкай царквы. Такую праграму распрацаваў створаны летам 1862 года ў Варшаве Цэнтральны нацыянальны камітэт, які і з'яўляўся кіруючым органам «чырвоных». У падрыхтоўцы і ажыццяўленні паўстання яму адводзілася галоўная роля.

На чале Літоўскага камітэта Кастусь Каліноўскі аб'явіў курс на дасягненне самастойнасці і раўнапраўя ва ўзаемаадносінах Варшаўскага і Віленскага паўстанцкіх цэнтраў. Акрамя таго, ён не падзяляў ні нацыянальнай, ні аграрнай праграм ЦНК, выступаючы за перадачу сялянам усёй зямлі і разгортванне сялянскай рэвалюцыі, за ліквідацыю шляхты «як гнілой і разбэшчанае касты», за прадастаўленне Літве і Беларусі права на самавызначэнне. Каса, як кажуць, трапіла на камень...

У верасні 1862 года прадстаўнікі ЦНК сустрэліся ў Лондане і правялі перагаворы з выдаўцамі часопіса «Колокол» (А. Герцэн, М. Агароў, М. Бакунін), якія, аднак, адразу ж папярэдзілі польскіх рэвалюцыянераў аб тым, што іх праграма не знойдзе падтрымкі ў Расіі. Яны прапанавалі прыняць лозунгі расійскіх рэвалюцыйных дэмакратаў (і найперш адзін з асноўных: «Зямля – сялянам, воля – правінцыям!»), але Цэнтральны нацыянальны камітэт не прыслухаўся да іх. У «Маніфесце» і іншых дакументах, што

былі абнародаваны 22 студзеня 1863 года ў сувязі з аб'яўленнем аб пачатку паўстання, выкладалася ранейшая праграма. Адначасова ЦНК абвясціў сябе Часовым нацыянальным урадам на ўсёй тэрыторыі былой Рэчы Паспалітай.

У сакавіку 1863 года да паўстанцаў далучылася частка буйных памешчыкаў і буржуазіі – так званыя «белыя», якія раней сталіліся да паўстання непрыхільна, паколькі разлічвалі дамагчыся аднаўлення польскай дзяржаўнасці мірным шляхам: пры дапамозе заходніх дзяржаў, і ў першую чаргу – Англіі і Францыі. У мэтах усталявання свайго кантролю над паўстаннем, «белыя» 10 сакавіка 1863 года па сутнасці захапілі кіраванне паўстаннем у Польшчы ў свае рукі. На наступны дзень Часовы нацыянальны ўрад Літвы і Беларусі на чале з Каліноўскім быў расфарміраваны і заменены на Адзел кіраўніцтва правінцыямі Літвы. Яго ўзначаліў буйны землеўладальнік Я. Гейштар. У адказ Кастусь Каліноўскі напісаў ад імя Літоўскага правінцыяльнага камітэта рэзкі пратэст супраць задумы «белых», ацаніўшы гэта як «зраду рэвалюцыі». Разам з тым, добра разумеючы, што падтрымкі ў яго няма, ён падпарадкаваўся «галаве паўстання» Гейштару і пагадзіўся стаць гродзенскім ваяводскім камісарам.

Першыя атрады паўстанцаў прыйшлі на Беларусь з Польшчы напрыканцы студзеня 1863 года. На працягу сакавіка–красавіка былі сфарміраваны і мясцовыя атрады: віцебскія, гродзенскія, магілёўскія, мінскія. Аднак літаральна з самага пачатку іх выступленні жорстка падаўляліся царскімі ўладамі.

У сувязі з прыходам да кіравання паўстаннем «белых» адмоўна сталіліся да яго беларускія сяляне: яны разумелі гэта як спробу аднаўлення прыгоннага права. Такую думку падтрымалі афіцыйная ўлада і праваслаўная царква. Урад у сваю чаргу прыняў некаторыя эканамічныя меры, накіраваныя на аслабленне прыгнёту: спыніў «часоваабавязаныя адносіны» сялян да памешчыкаў, перавёў іх на абавязковы выкуп і выдзеліў надзелы зямлі. Дарэчы, сярод удзельнікаў паўстання было ўсяго толькі 18 % беларускіх сялян.

ПРАЎДА АБ «МУЖЫЦКАЙ ПРАЎДЗЕ»

Адчуваючы вялікую патрэбу ў падтрымцы шырокіх слаёў беларускага насельніцтва і выдатна разумеючы, што масы людзей маюць вельмі цьмянае ўяўленне аб планах і намерах паўстанцаў, Кастусь Каліноўскі вырашыў як мага шырэй весці прапагандысцка-растлумачальную работу сярод землякоў. І яму асабіста як аднаму з кіраўнікоў паўстання, і яго баявым папличнікам і аднадумцам патрэбны быў свой уласны друкаваны орган. За задумай паследавала і практычная справа: разам з Валерыем Урублеўскім і Феліксам Ражанскім Каліноўскі наладжвае выданне нелегальнай беларускамоўнай газеты «Мужыцкая праўда».

На працягу ліпеня 1862 – красавіка 1863 гадоў выйшла сем яе нумароў. Газета распаўсюджвалася не толькі ў Беларусі, але і ў Літве, Польшчы, Латвіі.

У аснове грамадска-палітычнай праграмы дзейнасці Каліноўскага як публіцыста знаходзілася сцвярджанне ідэі магутнасці працоўнага народа, выражэнне сілы і самастойнасці чалавека працы, перш за ўсё – працаўніка-сяляніна. Пафас усёй яго дзейнасці заключаўся ў адстойванні правоў беларуса як самастойнага суб'екта грамадскага жыцця, паслядоўная і бескампрамісная барацьба за сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне з-пад прыгнёту царызму. Жорсткая крытыка грамадска-палітычных парадкаў таго часу, заклікі да адзінства ўсіх людзей працы ў змаганні супраць цара і памешчыкаў з'явіліся тым сапраўдным фундаментам рэвалюцыйна-дэмакратычнай ідэалогіі, у якой усведамленне агульнасці карэнных інтарэсаў чалавека працы павінна было цесна і непаруўна звязвацца з практычнай дзейнасцю, з выразным і адназначным

Тытульная старонка аднаго з нумароў газеты «Мужыцкая праўда»

усведамленнем неабходнасці ўзброенай барацьбы як адзіна магчымага сродку дасягнення свабоды і незалежнасці. Толькі поўнае знішчэнне існуючых форм эканамічнай і сацыяльнай залежнасці ад усялякага роду эксплуатацый бачылася беларускім рэвалюцыянерам-дэмакратам, і перш за ўсё іх лідэру Кастусю Каліноўскаму, галоўнай задачай і асноўнай мэтай, канчатковым вынікам іх самаадданай барацьбы за карэнныя інтарэсы і правы народа. Менавіта імкненне і неўтаймоўнае жаданне спрыяць працэсу ўсё ўзрастаючай актыўнасці і самастойнасці беларускага народа і былі

пакладзены ў аснову дзейнасці Каліноўскага як заснавальніка, рэдактара і выдаўца першай у гісторыі нашай Бацькаўшчыны рэвалюцыйна-дэмакратычнай газеты «Мужыцкая праўда», аўтара «Пісьмаў з-пад шыбеніцы» і «Загада... народу зямлі літоўскай і беларускай».

«Мінавалі ўжо часы, – пісаў Каліноўскі ў першым нумары «Мужыцкай праўды», – калі здавалася ўсім, што мужыцкая рука гадзіцца толькі для сахі, – цяпер прыйшоў такі час, што мы самі можам пісаць, і пісаць такую праўду справядлівую, як Бог на небе. О, загрыміць наша праўда і маланкай паляціць па свеце! Хай даведаюцца, што мы можам не толькі карміць сваім хлебам, але яшчэ і вучыць сваёй мужыцкай праўдзе...» [4, с. 124].

Газета тлумачыла людзям прыгонніцкі характар тагачаснай царскай рэформы, заклікала на верыць цару, і ўсім разам са зброяй у руках ісці здабываць «сапраўдную волю і зямлю».

«Мужыцкая праўда» ў многім была правабразам сённяшніх перыядычных газет і перш за ўсё – па фармату і знешняму выглядзе. Але друкавалася яна суцэльным тэкстам, загаловак і ці падзаглавак адсутнічалі... Кожны нумар пачынаўся адным і тым жа словам – «Дзецюкі!», а заканчваўся подпісам: «Яська – гаспадар з-пад Вільні». Тэкст быў на беларускай мове (выдзелена намі. – Аўт.), аднак набіраўся ён лацінскім шрыф-

там. У падрыхтоўцы і распаўсюджванні «Мужыцкай праўды» Кастусю Каліноўскаму дапамагалі многія аднадумцы, аднак найбольш актыўна і плённа яму спрыялі Валерый Урублеўскі – выдатны дзеяч беларускага, польскага і міжнароднага рэвалюцыйнага руху, і Фелікс Ражанскі – таксама іх паплечнік па барацьбе, таленавіты паэт, аўтар многіх папулярных сярод паўстанцаў песень на роднай беларускай мове.

Месца выдання «Мужыцкай праўды» дакладна так і не ўстаноўлена. Шэраг даследчыкаў сцвярджае, што гэта была Вільня, іншыя перакананы, што друкавалася газета ў Гродне ці Беластоку. Не ўстаноўлены і даты выхаду кожнага з нумароў.

Выдатна ведаючы чытацкую аўдыторыю газеты, Каліноўскі накіроўвае ўвесь свой публіцыстычны талент на тое, каб кожны радок, кожнае слова са старонак выдання «даходзіла» да свядомасці людзей. Сама назва газеты «Мужыцкая праўда» заклікана перш за ўсё данесці да працаўніка жыццёвую праўду, рэальныя ацэнкі і высновы... Пафас непрыняцця і выкрыцця самадзяржаўна-прыгонніцкай рэчаіснасці падмацоўваецца непасрэднымі зваротамі аўтара да канкрэтнага чалавека – працаўніка і чытача, які ўвачавідкі бачыць адзіную ў свеце праўду – сваю, мужыцкую, адзіны сацыяльны ідэал, дасягнуць якога можна толькі ў барацьбе супраць няпраўды, супраць існуючых грамадска-палітычных і сацыяльна-эканамічных адносін. «Мы, мужыкі, браты вашы, мы будзем казаць усю праўду, толькі слухайце нас!» – заклікаў Каліноўскі ў адным з нумароў «Мужыцкай праўды» [5].

І са старонак газеты, а потым і ў «Пісьмах з-пад шыбеніцы» ён выкрывае легенду пра «цара-вызваліцеля», якая шырока прапагандавалася рэакцыйным друкам. Ён усяляк пераконвае, што сялянская рэформа не міласць цара, а вынік сялянскага руху ў Расіі, што царскі ўрад у імя захавання ўлады і «супакаення» абураных сялян вырашыў пайсці ўсё ж на ўступкі, але на справе народ быў ашуканы. Яму навязалі буйныя дзяржаўныя падаткі, якія ўшчэнт разбуралі сялянскую гаспадарку. Была захавана і паншчына.

Капліца на месцы боя паўстанцаў з царскімі войскамі ля вёскі Мілавіды Баранавіцкага раёна Брэсцкай вобласці

Глыбока гуманістычная і народная па характару, «Мужыцкая праўда» паказвала рэальнае жыццёвае становішча народа ва ўмовах царскай эксплуатацыі і адназначна ацэньвала такое становішча як паўсюдную не-свабоду і няпраўду. Сацыяльна-канкрэтны характар сфармуляваных Кастусём Каліноўскім паняццяў свабоды і праўды для народа, справядлівасці, стаў, паводле сучасных даследчыкаў, першай формай выражэння ў рэвалюцыйна-дэмакратычнай думцы Беларусі ідэальнага пачатку. «З'яўляючыся неабходнасцю і патрэбнасцю рэальнага, канкрэтнага парадку, паняцці гэтыя набылі ідэальны сэнс і змест, таму што яны былі патрабаваннем самога жыцця, выражэннем прагрэсіўных тэндэнцый яго развіцця», – пісаў член-карэспандэнт Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, доктар філасофскіх навук, прафесар Альфрэд Майхровіч [6, с. 38].

Вызначыўшы ў двух першых нумарах газеты свабоду пераважна як сацыяльна-эканамічнае паняцце, Каліноўскі ў наступных выпусках «Мужыцкай праўды» пашырае яго, імкнецца зрабіць асновай праграмы агульнадэмакратычных пераўтварэнняў. Выказваючы інтарэсы ўсяго працоўнага народа, ён падае сэнс барацьбы за свабоду як канкрэтную агульнаграмадскую мэту, за дасягненне якой неабходна змагацца супраць антынародных сацыяльных парадкаў у дзяржаве ў цэлым. У інтэрпрэтацыі публіцыста свабода становіцца катэгорыяй маральнай. З аднаго боку, вылучаюцца сацыяльна-канкрэтныя, грамадскія, эканамічныя і палітычныя патрабаванні; з іншага – ажыццяўленне іх павінна стаць асновай трыумфу справядлівых адносін паміж людзьмі ўвогуле. У палітычных жа адносінах свабода для чалавека працы – гэта перш за ўсё існаванне такога ўрада, які павінен «клапаціцца аб шчасці людзей, слушацца народа і рабіць так, як народу лепш», – адзначалася ў адным з нумароў «Мужыцкай праўды». Менавіта са старонак гэтага выдання ўпершыню прагучаў папулярны і шырока вядомы сёння лозунг-дэвіз: «Не народ існуе для ўрада, а ўрад для народа»...

Публіцыстыка Кастуся Каліноўскага ў «Мужыцкай праўдзе» стала сапраўднай з'явай

для грамадска-палітычнага жыцця беларускага народа другой паловы XIX стагоддзя. Упершыню яна мела такое высокае грамадзянскае гучанне; упершыню сацыяльна-эканамічнае становішча чалавека працы атрымала такую пільную і зацікаўленую ўвагу; упершыню рабіліся сацыяльныя абагульненні і ўказваліся шляхі барацьбы за свабоду і кардынальныя паляпшэнне жыцця... І тут, на нашу думку, вельмі правільным будзе адзначыць, што звязана гэта не толькі з тым, што газета была першай ластаўкай бесцэнзурнага друку на Беларусі, але і ў большасці залежала ад літаратурна-мастацкага таленту Каліноўскага. А высокі пафас барацьбы, да якой ён заклікаў шырокія народныя масы, вера ў вялікі патэнцыял і сілы чалавека-працаўніка, у яго будучую перамогу, ставяць самога Кастуся Сямёнавіча Каліноўскага ў рады адметных асоб беларускай гісторыі ў цэлым і нацыянальнай публіцыстыкі ў прыватнасці.

У сваім апошнім творы высокага грамадскага гучання – «Пісьмах з-пад шыбеніцы» – Кастусь Каліноўскі пісаў:

*Бывай здаровы, мужыцкі народзе,
Жыві ў шчасці, жыві ў свабодзе
І часам памяні пра Яську свайго,
Што загінуў за праўду для добра твайго.
А калі слова прыойдзе ў дзела,
Тады за праўду станавіся смела,
Бо адно з праўдай у грамадзе згодна
Даждзеш, народзе, старасці свабодна...*

У гэтых словах увесць ён – Кастусь Каліноўскі, у іх – сутнасць і прызначэнне і яго «Мужыцкай праўды»...

А ІНАКШ І БЫЦЬ НЕ МАГЛО!

Паўстанне, пачатае ў Варшаве ў ноч на 23 студзеня 1863 года, Літоўскі правінцыяльны камітэт на чале з Кастусем Каліноўскім падтрымаў поўнасьцю. Праз тыдзень з'явіўся зварот да насельніцтва Беларусі і Літвы з заклікам узняцца на ўзброеную барацьбу супраць царызму. Пачалося фарміраванне паўстанцкіх атрадаў: з дробнай шляхты, рамеснікаў, афіцэраў, студэнтаў, сялян, нават гімназістаў

Помнік К. Каліноўскаму ў горадзе Свіслач Гродзенскай вобласці

старэйшых класаў. У Гродзенскай губерні атрады ўзначалілі В. Урублеўскі і Ф. Ражанскі, у Віленскай – М. Чарняк, у Мінскай – А. Трусаў, у Ковенскай – З. Серакоўскі і А. Міцкевічус, у Магілёўскай губерні – Л. Звяждоўскі.

Для агульнага кіравання паўстаннем яшчэ вясной 1862 года ў Варшаве быў створаны Цэнтральны нацыянальны камітэт. Спачатку ім кіравалі так званыя «чырвоныя» – прадстаўнікі дробнай і безземельнай шляхты, інтэлігенцыі, сялянства, студэнцтва і гарадскіх «нізоў». З канца ж лютага 1863 верх у Варшаўскім камітэце ўзялі так званыя «белыя» – прадстаўнікі буйных землеўладальнікаў і буржуазіі. Спалохаўшыся актывізацыі дзеянняў паўстанцаў, а таксама росту аўтарытэту і ўплыву Каліноўскага, яны пачалі адкрыта ігнараваць сацыяльна-эканамічныя мэты паўстання, у катэгарычнай форме адмаўляць права беларусаў, украінцаў і літоўцаў на нацыянальнае і палітычнае самавызначэнне. Замест распушчанага Варшавай Літоўскага правінцыяльнага камітэта быў створаны Адзел кіраўніцтва правінцыямі Літвы... Не атрымаўшы шырокай падтрымкі ў народзе, не маючы адзіных канкрэтных мэт, не адчуўшы дапамогі і з боку заходніх дзяржаў, паўстанцы не маглі супрацьстаяць магутнай царскай арміі. У сярэдзіне мая 1863 года пачалося фізічнае падаўленне паўстання.

Пасля задушэння выступленняў у Мінскай, Магілёўскай і Віцебскай губернях Кастусь Каліноўскі імкнецца пашырыць паўстанцкія дзеянні на Гродзеншчыне. Аднак не спаў у шапку і царскі рэжым. Імператарам Аляксандрам II у Паўночна-Заходні край быў прызначаны генерал-губернатарам з неабмежаванымі ўладнымі паўнамоцтвамі М. Мураўёў, які атрымаў мянушку «вешальнік».

Самыя актыўныя ўдзельнікі паўстання былі арыштаваны, потым расстраляны ці павешаны, некаторыя загінулі ў баях ці ўцяклі ад пакарання за мяжу. Па афіцыйных даных, у Беларусі і Літве 128 чалавек былі пакараны смерцю, 12 483 – адпраўлены на катаргу і на пасяленне ў Сібір, арыштанцкія роты і гэтак далей.

Тым не менш дзякуючы асабістым арганізатарскім і кіраўніцкім якасцям Каліноўскага паўстанцы пратрымаліся амаль да вясны 1864 года.

...Ноччу 10 лютага 1864 Кастусь Каліноўскі быў арыштаваны. Яго схапілі ў Святаянскіх мурах у Вільні, дзе ён знаходзіўся на канспіратыўнай кватэры пад прозвішчам Ігната Вітажэнца. Ваенна-палявы суд прыгаварыў яго да пакарання смерцю, і 22 сакавіка Кастуся Сямёнавіча публічна павесілі ў Вільні на гандлёвай плошчы Лукішкі. Мураўёў-«вешальнік» загадаў сагнаць на пакаранне тысячы людзей. За імгненне да смерці Каліноўскі, выслушаўшы прыгавор, унёс у яго папраўку: калі яго назвалі дваранінам, ён крыкнуў: «У нас няма дваран, у нас усе роўныя!».

А перад тым, седзячы ў Віленскай турме і чакаючы прысуду, ён напісаў і перадаў на волю пісьмы з трох частак, вядомыя як «Пісьмы з-пад шыбеніцы». Гэта свайго роду духоўны заповіт мужана барацьбіта за свабоду. У іх выказана вялікае расчараванне тым, што рускі і іншыя народы царскай Расіі не падтрымалі паўстанне беларусаў, палякаў і літоўцаў за сваё нацыянальнае і сацыяльнае вызваленне.

Ёсць звесткі, што цела легендарнага беларускага змагара было ўпотаі пахавана на Замкавай гары ў Вільні.

Ён змагаўся за адно – жыццё па праўдзе! Пакуль людзі не будуць свабоднымі, сцвярджаў Каліноўскі, «у нас нічога не будзе, не будзе праўды, багацця і ніякай навукі...». Ахвяраваўшы сваё жыццё, ён верыў у нашу шчаслівую будучыню і быў цвёрда перакананы: «Будзе ў нас вольнасць, якой не было нашым дзецям і бацькам!». Прарочыя словы, жыццёва важныя і актуальныя!..

У паўстанні 1863–1864 гадоў на нашай Бацькаўшчыне прымалі ўдзел многія вядомыя ў той час людзі: пісьменнікі Францішак Багушэвіч, Альгерд Абуховіч, Арцём Вярыга-Дарэўскі, будучы генерал Парыжскай камуны Валерый Урублеўскі, адзін з заснавальнікаў Рускай секцыі будучага Інтэрнацыянала Антон Трусаў... Дапамагаў паўстанцам і яшчэ адзін слынный пісьменнік – Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч. ■

ЛІТАРАТУРА

1. Лушчыцкі, І.Н. Нарысы па гісторыі грамадска-палітычнай і філасофскай думкі ў Беларусі ў другой палавіне XIX веку / І.Н. Лушчыцкі. – Мінск, 1958.
2. Шалькевич, В.Ф. Кастусь Калиновский: страницы биографии / В.Ф. Шалькевич. – Минск, 1988.
3. Цэнтральны дзяржаўны музей Літвы. – Мураўёўскі музей. – Спр. № 280 Часовага палявога аўдытарыята пры штабе войск Віленскай ваеннай акругі. – 1864.
4. Революционный подъем в Литве и Белоруссии в 1861–1862 гг. Материалы и документы. – М., 1964.
5. Адзел рукапісаў бібліятэкі Акадэміі навук Літвы. – «Мужыцкая праўда», № 3.
6. Майхрович, А.С. Белорусские революционные демократы / А.С. Майхрович. – Минск, 1977.